

Глобальна та європейська інтеграція

Валентина АНТОНЮК

**ІНТЕГРАЦІЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ
В ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ОСВІТНІЙ ПРОСТІР
ДЛЯ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ**

Резюме

У праці розкрито проблематику інтеграції вищих навчальних закладів України до Європейського простору вищої освіти (European Higher Education Area). Здійснено аналіз проблем вищої освіти в Україні та важливість євроінтеграційних процесів для їхнього вирішення. Досліджено інституційні засади формування Європейського простору вищої освіти (ЄПВО), форми міжнародної співпраці у сфері вищої освіти, визначено основні пріоритети її розвитку на сучасному етапі, які є орієнтиром для модернізації системи вищої освіти (СВО) України. Здійснено аналіз розвитку міжнародного співробітництва ВНЗ України та їхньої участі в європейських освітніх програмах, зроблено висновок про зростання активності українських закладів вищої освіти в різних формах міжнародного співробітництва. Неухильна інтеграція системи вищої освіти України в ЄПВО сприяє підвищенню позицій вітчизняних університетів у міжнародних рейтингах. Однак водночас виявлено недоліки євроінтеграційних процесів, запропоновано напрямки удосконалення державної політики та діяльності ВЗО щодо створення кращих умов для активізації співпраці у сфері вищої освіти.

© Валентина Антонюк, 2021.

Антонюк Валентина, докт. екон. наук, професор, гол. Наук. Співробітник сектору проблем інноваційно-інвестиційного розвитку промисловості, Інститут економіки промисловості НАН України, м. Київ, Україна. ORCID: 0000-0003-2100-7343 Емейл: antonukvp@gmail.com

Підготовлено у рамках науково-дослідного проєкту «Стратегічні напрями інтеграції України до науково-освітнього та інноваційного просторів ЄС: науково-інституційний супровід» (№ держреєстрації 0120U100988).

Ключові слова

Вища освіта, євроінтеграція, Європейський простір вищої освіти, європейські програми, заклади вищої освіти, інституційні засади, міжнародне співробітництво, програма Еразмус, програма Темпус.

Класифікація за JEL: I23, I25, F15, F55, O15.

2 рисунки, 2 таблиці, 35 джерел літератури.

1. Актуальність теми дослідження

Світ увійшов у новий етап технологічного розвитку суспільства, який характеризується поширенням цифрових технологій, переходом до індустрії 4.0, бурхливим розвитком креативних секторів економіки. Це поставило нові вимоги до вищої освіти, яка є сферою формування людського капіталу з високим рівнем знань, креативності, мобільності, сучасними професійними навичками і здатністю до інноваційної діяльності. В більшості країн світу система вищої освіти розвивається відповідно до здобутків науки, нових технологій та потреб модернізації економіки, які мають тенденцію до прискорення. Тому останні десятиліття – це період радикальних змін у сфері освіти, які в майбутньому будуть зростати. Україна має розгалужену СВО, яка була сформована ще в радянські часи у межах індустріального технологічного укладу. За роки незалежності у вітчизняній вищій освіті відбулися певні зміни, однак інертність процесів модернізації змісту освіти, навчальних технологій, організаційних форм, слабкий зв'язок закладів вищої освіти (ЗВО) з бізнесом обумовлюють слабку відповідність вузівської підготовки сучасним потребам економіки й суспільства. Тому в Україні, незважаючи на високий рівень освіти, роль людського капіталу як фактору виробництва все ще незначна. За оцінками Світового Банку, на людський капітал в Україні припадає лише 34% загального національного багатства, а в країнах із нижчим за середній рівень доходів його частка сягає 51%, а по регіону Європи та Центральної Азії (ЕСА) – 62 (Дослідження сфери освіти, 2019). Вітчизняна система вищої освіти потребує модернізації для суттєвого підвищення якості підготовки ка-

дрів. Інтеграція в ЄПВО та участь вітчизняних університетів у міжнародних освітніх програмах сприяє більш активному реформуванню СВО відповідно до європейських і світових стандартів та підвищенню її ролі в системі чинників економічного зростання.

2. Огляд літератури та постановка проблеми

Проблеми і тенденції розвитку вищої освіти постійно знаходяться в полі зору європейських дослідників. У підготовленому ще у 2001 р. звіті для Національної ради освіти Хауг Г. і Тауч Ч. зазначали, що вища освіта є потужним джерелом змін і реформ у Європі (G. Haug and Ch. Tauch, 2001). Більшість дослідників освітніх процесів розкривають значний потенціал реформування європейської системи вищої освіти для економічного й соціального розвитку Європи. Зазначено, що стратегія інтернаціоналізації європейської СВО позитивно впливає на розвиток людського потенціалу, конкуренцію талантів і досягнення більшого взаєморозуміння. У роботі Гарбен С. «Майбутнє вищої освіти в Європі» наголошено на важливості створення сильної СВО Європи як з економічних, так і неекономічних причин та необхідності розробки повноцінної законодавчої бази (Garben S., 2012). Відомо багато публікацій, у яких проаналізовано досягнення і проблеми у формуванні європейського простору вищої освіти. У виданні «Європейський простір вищої освіти: між критичними роздумами та майбутньою політикою», що презентує статті більше 50 дослідників Болонського процесу (The European Higher Education Area, 2015), аналізуються основні аспекти вищої освіти: процес її інтернаціоналізації; фінансування та управління; викладання, навчання й залучення студентів; перевага і різноманітність місій; справедливість і соціальний вимір СВО; взаємозв'язок освіти, досліджень та інновацій; забезпечення якості; вплив Болонського процесу на ЄПВО та за його межами. Виявлено прогрес і певні труднощі, з якими стикається європейська система вищої освіти. В статтях Бергана Сюра і Лігії Дека (Bergan, Sjur, 2019; Bergan Sjur, and Ligia Deca, 2018) аналізуються етапи розвитку ЄПВО, вказано на суттєве реформування освітньої системи, однак зазначено, що знизився оптимізм внаслідок зростання труднощів протягом останніх років щодо виконання зобов'язань. На сучасному етапі значна увага приділяється виявленню доміантних трендів розвитку вищої освіти в ЄС та у світі для розробки більш ефективної освітньої політики (2020 TRENDS, 2020; Kelsey Miller, 2021).

Чимало вітчизняних науковців аналізують тенденції розвитку ЄПВО та обґрунтовують необхідність активної участі в ньому України як умови модернізації вітчизняної системи вищої освіти. Значний внесок у розуміння необхідності, проблем і перспектив євроінтеграції України у сфері освіти було

зроблено в монографії Закарпатського державного університету, де викладено правові засади євроінтеграційних процесів та досвід впровадження європейських стандартів і принципів Болонського процесу (Інтеграція в європейський освітній простір, 2011). Підписання Угоди про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом активізувало як дослідження ЄПВО, так і участь українських ЗВО в різноманітних формах співробітництва. У 2014 р. фахівці Міжнародного благодійного фонду «Міжнародний фонд досліджень освітньої політики» підготували моніторингове дослідження інтеграції української системи вищої освіти в Європейський простір вищої освіти та наукове дослідження (Моніторинг інтеграції української системи, 2014), де здійснено аналіз стану і проблем СВО України, її законодавчої бази, структури ступенів та кваліфікацій вищої освіти в Україні, якості освіти та інших аспектів у контексті розвитку ЄПВО та визначено напрями подальшої інтеграції в європейський простір вищої освіти. Системний аналіз еволюції процесу європейської інтеграції у сфері освіти викладено в Національній доповіді про стан і перспективи розвитку освіти в Україні, де подальший розвиток СВО України пов'язується з включенням в європейський простір вищої освіти (Національна доповідь, 2016). У публікаціях вітчизняних науковців проаналізовано проблеми й перспективи розвитку вищої освіти в ЄС (Натрошвілі Г. Р., 2020), досвід ЄС у сфері управління освітою та формування освітньої політики (Кульчій О. О., 2018), необхідність модернізації вищої освіти України для успішної інтеграції в ЄПВО (Турута О. В., Жидкова О. О., 2019), зміни освітньої політики в Україні під впливом взаємодії з європейським освітнім простором (Бахрушін В., 2018). Авторка також досліджувала розвиток вищої школи і науки України в контексті євроінтеграційних процесів: систематизовано основні сучасні проблеми СВО та необхідність її модернізації з урахуванням досвіду ЄС (Антонюк В. П., 2019); проаналізовано стан і проблеми інтеграції в європейський дослідницький простір (Іванов С. В., Антонюк В. П., 2020). Відповідно вказана публікація – це продовження дослідження євроінтеграційних процесів в освіті та науці.

Незважаючи на велику кількість публікацій та інформації про ЄПВО, до євроінтеграційних процесів у вищій освіті поки що не залучені всі ВНЗ України, рівень їхньої участі у ЄПВО значно відстає від інших країн-учасників Болонського процесу. Тому Україна не отримує усіх потенційних вигод від євроінтеграції для більш активної модернізації вищої школи, що є умовою розвитку й підвищення якості людського капіталу країни. Це свідчить про необхідність подальшого дослідження проблем освітньої євроінтеграції в контексті виявлення здобутків, обмежень і визначення напрямів її розвитку.

3. Мета дослідження

Метою статті є аналіз проблем вищої освіти України в контексті європейських освітніх тенденцій, оцінювання досягнень інтеграції України в європейський простір вищої освіти, виявлення обмежень у міжнародному співробітництві та визначення напрямів його розвитку.

4. Методи дослідження та його інформаційна база

У дослідженні застосовано загальнонаукові методи теоретичного, статистичного й компаративного аналізу, порівняння, узагальнення, систематизації. Інформаційну базу становлять міжнародні угоди й українські нормативні документи у сфері європейської інтеграції та освіти, матеріали діяльності Міністерства освіти і науки України, інформаційні ресурси Євростату, Державної служби статистики України та Інтернет-ресурси, опубліковані результати досліджень зарубіжних та українських фахівців із вказаної проблеми.

5. Результати досліджень і дискусія

5.1. Аналіз проблем вищої освіти України в контексті європейських трендів

Україна має значну кількість вищих навчальних закладів, спроможних забезпечити підготовку фахівців бакалаврського та магістерського рівня. Однак з 2010 р. обсяги підготовки суттєво знизилися. У ЗВО України нині навчається близько 1450 тис. студентів, у 2010 р. їх було 2491 тис., їхня кількість зменшилася більш ніж на 1 млн осіб. Така динаміка обумовлена специфікою розвитку системи вищої освіти за період незалежності та проблемами її розвитку в умовах погіршення економічної й демографічної ситуації. Слабка доступність вищої освіти для більшості населення за радянських часів та процеси лібералізації вищої школи в пострадянський період зумовили підвищення попиту на вищу освіту. У другій половині 90-х років ХХ та початку ХХІ ст. невиправдано розширились обсяги підготовки фахівців з базовою та повною вищою освітою без відповідного розвитку матеріальної бази вищих

навчальних закладів – кількість студентів університетів, академій, інститутів зросла з 922,8 тис. осіб у 1995/96 н. р. до 2372,5 тис. осіб у 2007/08 н. р., тобто майже у 2,6 разу (Заклади вищої освіти, 1990–2019). Збільшення підготовки у ВНЗ також не було зумовлене потребами ринку праці. Як зазначають фахівці з якості освіти, тотальна «масовізація» вищої освіти завжди перебуває в оберненій залежності від якості вищої освіти (Річний звіт Національного агентства, 2019, с.11), що призводить до зниження фінансування освіти, девальвації вузівського диплома, а надалі – до зменшення попиту на цей рівень освіти, саме тому у 2013/2014 н. р. кількість студентів знизилася майже на мільйон осіб.

Протягом останнього десятиліття в Україні сформувалася стійка тенденція до згортання СВО, що виявляється у подальшому зменшенні кількості закладів вищої освіти і студентів (табл. 1). За останні 6 років кількість студентів коледжів, технікумів, училищ скоротилась на 31%, а університетів, академій, інститутів – на 8% (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка кількості ЗВО і студентів України за 2014–2020 роки*

	2014/15	2015/16	2016/17	2017/18	2018/19	2019/20	У % до 2014/15
Коледжі, технікуми, училища							
К-сть закладів – усього, од.	387	371	370	372	370	338	87,3
К-сть студентів – усього, осіб	251 271	230 110	217 322	208 601	199 926	173 585	69,1
К-сть студентів на 10 тис. насел.	58	53	51	49	47	41	70,1
Університети, академії, інститути							
К-сть закладів – усього, од.	277	288	287	289	282	281	101,4
К-сть студентів – усього, осіб	1437955	1375160	1369432	1329964	1322324	1266121	88,1
К-сть студентів на 10 тис. насел.	335	322	322	314	314	302	90,1

* Розраховано і складено автором за (Заклади вищої освіти, 1990–2019)

Згортання системи вищої освіти України в останні роки зумовили такі причини: втрата ВНЗ і студентів внаслідок анексії й окупації АР Крим і частини Донбасу; погіршення демографічної ситуації і зменшення кількості населення; виїзд значної частки молоді на навчання за кордон; зниження цінності вищої освіти для населення внаслідок труднощів працевлаштування за спеціальністю після закінчення ВНЗ. Загрозою для відтворення людського капіталу України є те, що зменшилася кількість студентів у розрахунку на 10 тис. населення: у 2014 р. цей показник за всіма закладами вищої освіти становив 393 особи, у 2019 р. – 343. В Україні частково кількісну проблему контингенту вирішують іноземні студенти, однак їхня частка в загальній кількості студентів університетів становить менше 5%. Кількість іноземних студентів не компенсує відплив вітчизняних здобувачів вищої освіти за кордон, частка яких, за приблизними підрахунками, становить 70–80 тис. осіб.

Проблема зменшення обсягів підготовки у вищій школі також є в окремих європейських країнах. Аналіз інформаційних матеріалів Євростату показує, що зашалом в ЄС кількість студентів зростає: за період з 2015 по 2019 рр. на бакалаврському рівні підготовки вона зросла на 8,2%; на магістерському рівні підготовки – на 9,2% (Eurostat). Переважно це відбувається за рахунок таких країн, як Німеччина, Франція, Італія, Греція, Іспанія, Португалія та деяких інших (рис. 1). Кількість студентів зменшується переважно у країнах із соціалістичним минулим – найбільше в Болгарії, Чехії, Польщі, Словенії, Словаччині, Естонії, Литві, Латвії. Це свідчить про те, що в рамках ЄС історично сформувалися потужні центри вищої освіти, які акумулюють абітурієнтів з інших країн. В інших країнах Болонського процесу вища освіта також розвивається, наприклад у Великобританії кількість студентів збільшилася на 12%, у Туреччині – на 21%.

Тренди зменшення кількості студентів в окремих країнах Європи можна пояснити як особливостями розвитку цих країн (демографічною ситуацією, рівнем життя, складністю працевлаштування фахівців із вищою освітою), так і нижчою конкурентоспроможністю національних систем вищої освіти порівняно з європейськими освітніми лідерами. У зв'язку з втратою контингенту студентів у країнах Східної Європи вони проводять активну політику залучення на навчання молоді з України.

Зменшення контингенту студентів у ЗВО України означає згортання їхньої діяльності, скорочення фінансування, занепад матеріально-технічної бази, зменшення кількості викладацького складу. Внаслідок зменшення обсягів студентів ринок праці викладачів ВНЗ звужується: на початок 2010/11 н. р. у цій сфері було зайнято більше 200,8 тис. педагогічних та науково-педагогічних працівників, у 2019/20 рр. – 156,9 тис. Аналіз динаміки викладацького складу у 2017–2019 рр. показує, що відбуваються суперечливі процеси. Так, за зменшення кількості студентів кількість викладачів ЗВО зросла переважно за рахунок університетів (на 3,2%), однак водночас значно збільшилась частка викладачів, які працюють не на повну ставку: в коледжах і технікумах таких було 22%, в університетах – майже 30% (Вища освіта в Україні, 2019).

Рисунок 1

Індекс динаміки кількості студентів ВНЗ ЄС, окремих європейських країн та України за 2015–2019 роки*

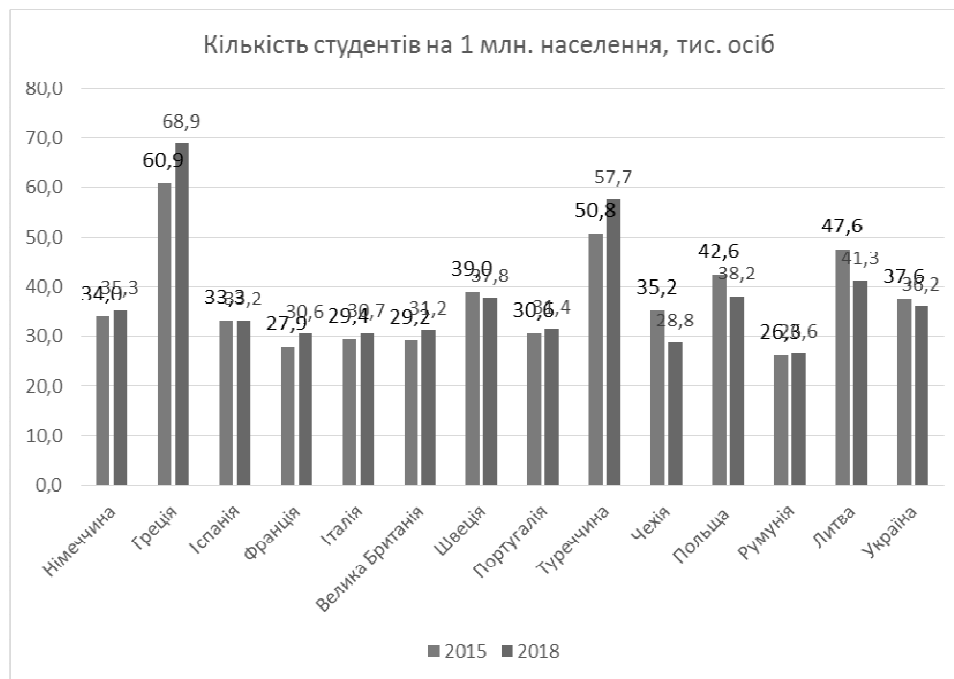
* Розраховано і побудовано автором за (Statistical reports – Eurostat, Заклади вищої освіти, 1990–2019)

Отже, простежується неефективне використання кадрового потенціалу вищої школи, на що звертають увагу фахівці Світового Банку, які у 2019 р. оприлюднили дослідження сфери освіти в Україні, де вказують на неефективність у сфері ВО: показники кількості студентів у розрахунку на викладача (в Україні – менше 11 осіб) порівняно з показниками сусідніх країн (у Великобританії, Фінляндії, Польщі – 16-20 осіб) є низькими (Дослідження сфери освіти в Україні, 2019).

Незважаючи на зменшення в Україні кількості студентів ЗВО, їхня кількість у розрахунку на 1 млн населення перевищує аналогічний показник більшості розвинених країн Європи (рис. 2). В Україні їхня кількість у 2018 р. становила більше 36 тис., у Франції та Італії – 30 тис., у Великобританії, Іспанії, Португалії – 31–33 тис., у Німеччині – 35 тис. Наведені на рисунку дані свідчать, що за кількістю студентів вищої школи Україна не поступається найбільшим європейським країнам, хоча поступається Туреччині та Греції, де цей показник в останні роки зростає.

Рисунок 2

Кількість студентів ВНЗ окремих країн Європи та України у розрахунку на 1 млн населення*

* Розраховано і побудовано автором за (Eurostat, Заклади вищої освіти)

Очевидно, що проблема кількісного згортання системи вищої освіти в Україні є, однак вона не критична. У більшості досліджень виявлено надмірну кількість закладів вищої освіти в Україні, станом на 2019 р. було майже 15 закладів на 1 млн населення, в тому числі університетів, академій, інститутів – 7. У Нідерландах, Німеччині, Франції, Великобританії, де процес забезпечення якості вищої освіти має тривалу й успішну традицію, кількість ЗВО на мільйон населення приблизно однакова і коливається від 4 до 6 (Річний звіт Національного агентства, 2019, с. 16). Як зазначають фахівці Світового Банку, Україна є одним із лідерів за охопленням населення вищою освітою – більше 40% населення віком від 25 років мають вищу та незакінчену вищу освіту, що перевищує показник ОЕСР. Однак роль людського капіталу як фактора економічного зростання все ще відносно слабка (Дослідження сфери освіти в Україні, 2019). За даними Державної служби статистики, бі-

льше 54% зайнятого населення України має повну, базову та неповну вищу освіту. Україна значно відстає за рівнем продуктивності праці, оскільки рівень кваліфікації не відповідає вимогам сучасного виробництва. Дослідження Світового Банку, присвячене навичкам із зайнятості та продуктивності праці, показали, що 60% роботодавців не задоволені рівнем професійної підготовки кадрів (STEP Skills measurement).

Така ситуація зумовлена тим, що в Україні наявні гострі проблеми, які стосуються якості вищої освіти, відповідності структури професійної підготовки і набутих компетенцій потребам економіки. Саме вони визначають формування сучасного людського капіталу, якому відводиться головна роль у забезпеченні сталого інклюзивного зростання. Вказані проблеми виникли внаслідок застійних явищ у вищій школі, недостатності фінансування та суспільного контролю за функціонуванням системи вищої освіти.

У соціологічному дослідженні проблем СВО Фонду «Демократичні ініціативи» підтверджено високу цінність для населення України вищої освіти та виявлено такі проблеми: корумпованість викладацького складу ВНЗ, що відзначили 37% респондентів; невизнання дипломів українських ВНЗ в інших країнах світу – 34%; невідповідність викладання вимогам ринку праці – 32%; слабка матеріально-технічна база ВНЗ – 32% респондентів (Вища освіта в умовах реформи, 2016). У дослідженні Світового банку також виявлено такі недоліки: застарілі навчальні програми і педагогічні методи викладання; орієнтація ВЗО не на формування сучасних навичок, а переважно на передачу знань, які не завжди відповідають новим дослідженням і технологіям; зневага до стандартів академічної доброчесності, корупція (Дослідження сфери освіти в Україні, 2019).

Ці проблеми вирішуються дуже повільно, що зумовлює відставання СВО України від освітніх систем провідних країн та суттєво знижує її ефективність. Зазначимо, що такі проблеми зумовлені не лише недостатнім фінансуванням вищої школи, а низькою ефективністю освітнього менеджменту на всіх рівнях та в усіх сферах вітчизняної системи освіти. У глобальному масштабі у вищій освіті сформувалась тенденція до запровадження багатодисциплінарних програм, заснованих на емпіричному навчанні та проєктних підходах до вирішення складних завдань, що мало практикується у вітчизняних ВНЗ. Як стверджує генеральний директор холдингової компанії UFuture M. Тимошук, розвиток освіти і формування якісного людського капіталу – це перший і головний фактор підвищення продуктивності праці в Україні. Саме тому в нашій державі необхідно спрямувати зусилля на повний перезапуск і пріоритетний розвиток освіти (Тимошук М., 2020). Інтеграція СВО України в європейський простір вищої освіти сприятиме такому перезапуску та швидкому вирішенню вищевказаних проблем.

5.2. Інституційні засади формування європейського простору вищої освіти та пріоритетні завдання його розвитку

На сучасному етапі в ЄС активно розвивається європейський простір вищої освіти, формування якого розпочалося на перших етапах об'єднання європейських країн у співтовариство. Цьому сприяла Європейська культурна конвенція Ради Європи (1954 р.), створення Європейського центру розвитку професійної підготовки (1975 р.), Європейської освітньої інформаційної мережі (1980) та формування інших мережевих структур і програм у сфері освітньої діяльності, які сприяли співпраці між освітніми системами різних європейських країн. У 90-і роки ХХ ст. було започатковано розробку європейських програм у сфері освіти: COMETT (1986 р.), ERASMUS (1987 р.), PETRA (1987 р.), Youth For Europe (1988 р.), LINGUA (1989 р.), EUROTECNET (1989 р.), FORCE (1990 р.), TEMPUS (1990 р.), SOCRATES (1994 р.) (Національна доповідь про стан, 2016). Вони розвивали співробітництво університетів та підприємств у сфері технологій, інновації у сфері професійної освіти, мобільність студентів, поширення професійного навчання серед молоді та їхню підготовку до дорослого життя, сприяли розвитку обмінів серед молоді та вивченню іноземних мов, розвитку безперервного професійного навчання тощо.

Підписання у 1992 р. Договору про утворення ЄС (Маастрихтська угода) дало змогу законодавчо закріпити спільну політику сприяння якості освіти, професійного навчання і розвитку культур держав-членів ЄС (ст. 149-150 Угоди) та сприяння дослідженням і технічному розвитку (ст. 163–173) (Договір про заснування ЄС, 1992). Активна конвергенція європейських систем вищої освіти (СВО) та створення європейського простору вищої освіти відбулося з підписанням у 1999 р. Болонської декларації, яка запроваджувала: введення системи двоетапної вищої освіти – базової (бакалаврат) і повної (магістратура); введення системи кредитних одиниць як засобу підвищення мобільності студентів; видачу взаємно узгоджених й уніфікованих додатків до дипломів для цих рівнів вищої освіти, які зіставні між собою на всьому європейському просторі; стимулювання мобільності та створення умов для вільного переміщення студентів, викладачів, науковців, менеджерів освіти в межах Болонського простору; розвиток європейської співпраці у сфері контролю якості вищої освіти, розробка зіставних критеріїв і методології; підсилення європейського виміру ВО у проектуванні конкурентоспроможних освітніх програм та у сфері наукових досліджень (Спільна декларація міністрів, 1999). У 2001 р. Європейська комісія в «Доповіді про конкретні майбутні завдання для освіти та професійної підготовки у Європі» сформувала стратегічні цілі: 1) підвищення якості та ефективності систем освіти і підготовки в країнах ЄС; 2) спрощення доступу до всіх форм освіти протягом життя;

3) посилення відкритості систем освіти і підготовки усьому світу (Report of the Education, 2001).

Регулярні (один на 2 роки) Саміти міністрів освіти країн-членів ЄС і прийняті на них Комюніке забезпечували розвиток ЄПВО, конкретизували цілі й завдання його розбудови. Так, у Льовен-ла-Ньовському Комюніке «Болонський процес 2020 – Простір європейської вищої освіти у новому десятиріччі» були визначені такі завдання на період до 2020 р.: підвищення якості вищої освіти; рівноправний доступ до навчання і можливість завершення навчання; безперервне навчання; доступність і якість працевлаштування для студентів та випускників; особистісно-орієнтоване навчання, дослідження та інновації в СВО (Болонський процес 2020, 2009). Подальші завдання розвитку системи освіти визначено у Стратегії «Європа 2020. Стратегія розумного, стійкого і всеосяжного зростання» («Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth») («Європа 2020», 2009), згідно з якою до 2020 р. передбачалося, що держави-члени ЄС мають досягти чотири ключові цілі, які безпосередньо пов'язані з освітою: перетворити навчання протягом життя та мобільність на реальність; підвищити якість і результативність освіти та професійної підготовки; утвердити рівність, соціальну злагоду та активне громадянство; сприяти розвитку креативності, у т. ч. підприємливості, на всіх рівнях освіти.

Під впливом трансформаційних процесів в економіці та суспільстві протягом останніх 2 десятиліть сформувалися основні завдання розвитку європейської системи освіти. *По-перше, необхідність опанування цифровими технологіями і навичками.* У 2000 р. Європейська Рада ухвалила програму «eЄвропа – інформаційне суспільство для всіх» (eEurope, 2000), а в 2010 р. в рамках стратегії «Europe 2020» ухвалено одну з її семи флагманських ініціатив – «Цифровий порядок денний для Європи» («Європа 2020», 2009). Це обумовило нагальну потребу сформувати цифрові навички серед широких верств населення. Вищі навчальні заклади ЄС стали платформою для активного впровадження і використання цифрових технологій та розвитку цифрових навичок відповідно до Європейської рамки цифрової компетентності для громадян (DigComp) та її оновлених варіантів DigComp 2.0 та DigComp 2.1 (DigComp 2.1, 2017).

По-друге, впровадження компетентнісного підходу у навчання. На початку ХХІ ст. через динамічні технологічні зміни загострилася проблема забезпечення економіки кваліфікованими кадрами та зайнятості значної кількості безробітних. Відповідно важливими завданнями ЄПВО були такі: формувати необхідні для ринку праці компетентності та перехід до системи навчання впродовж життя для підтримки їх в актуальному стані. Було розроблено «Європейську довідкову систему ключових компетентностей для навчання протягом життя» (2006 р.) і «Європейську рамку кваліфікацій для навчання протягом життя» (2008 р.), які визначали сучасні ключові компетентності: спілкування рідною мовою, спілкування іноземною мовою, математич-

на компетентність та базові компетентності у галузі науки й техніки, цифрова компетентність, вміння вчитись, міжособистісна, міжкультурна, соціальна і громадянська компетентності, підприємливість та культурне самовираження (Натрошвілі Г. Р., 2010, с. 115). Для реалізації компетентнісного підходу у СВО необхідні були: модернізація системи навчального процесу, більша орієнтація на вимоги ринку праці та формування практичних навичок. У 2012 р., в умовах загострення економічної конкуренції та потреби ринків праці у висококваліфікованих працівниках ЄС модернізував стратегічні орієнтири розвитку освіти та професійної підготовки у документі «Переосмислення освіти: інвестиції у професійні навички задля кращих соціально-економічних результатів». На порядку денному було завдання розбудови навичок для XXI ст.: трансверсальних та базових – здатності вчитися, критично мислити, математичних, природничих компетентностей, підприємливості, ІКТ-компетентності, спілкування сучасними іноземними мовами, а також професійних навичок (Національна доповідь про стан, 2016, с. 170).

По-третє, розвиток STEM-освіти для забезпечення процесів неоіндустріалізації та розвитку Індустрії 4.0. Потреба ЄС у відродженні промисловості поставила завдання кадрового забезпечення індустріального розвитку, оскільки виник дефіцит кадрів технічного профілю. Королівська академія інженерних наук повідомляє, що британцям доведеться випускати понад 100 тис. студентів за STEM-спеціальностями до 2020 р., аби задовольнити попит. Згідно з дослідженнями, у Німеччині не вистачає 210 тис. працівників у галузі математики, інформатики, природничих та технічних дисциплін. Тому у більш ніж 10 країнах Європи розроблені національні стратегії та ініціативи у сфері розвитку і поширення STEM-освіти (Німеччина, Франція, Італія, Нідерланди, Норвегія, Великобританія, Ірландія, Іспанія та інші) (STEAM-освіта). Розвиток STEM-освіти – це одне із пріоритетних завдань європейського освітнього простору.

Отже, на сучасному етапі найбільш вагомими завданнями ЄПВО є такі: забезпечення широкого доступу населення до вищої освіти, підвищення якості освіти, формування цифрових навичок, розвиток STEM-освіти, формування необхідних для ринку праці компетентностей та перехід до системи навчання упродовж життя, які спрямовані на підвищення якості людського капіталу, рівня й ефективності зайнятості.

Європейський простір вищої освіти активно розвивається шляхом реалізації міжнародних програм співробітництва Tempus і Еразмус, до яких залучаються все більше партнерів з країн, що не є членами ЄС. *Програма Темпус* – щорічна конкурсна програма зовнішньої допомоги Європейського Союзу для модернізації системи вищої освіти у країнах-партнерах ЄС (країнах Східної Європи, Росії, Центральної Азії, Західних Балканах, Північної Африки та Близького Сходу) шляхом співпраці між ЗВО держав-членів ЄС та країн-партнерів. Вона реалізовувалася з 1990 по 2013 рр. і охоплювала чотири етапи (Програма Темпус). *Програма «Erasmus Mundus»* (започаткована у

1987 р.) спрямована на розширення зв'язків між вищими навчальними закладами шляхом укладання угод між університетами держав-членів ЄС для обміну студентами і викладачами, розробку спільних проєктів у сфері освіти та досліджень. З 1987 р. в програмі взяли участь понад 4000 університетів з 33 країн світу. З 2014–2020 р. реалізовувалася *освітня програма ЄС Еразмус+* з бюджетом 14,8 млрд євро, яка включила напрям нарощування потенціалу у вищій освіті – *Capacity Building in Higher Education (ex-Tempus)*. Вона охоплювала сфери освіти, молоді та спорту, у т. ч. вже відомі програми ЄС щодо навчання упродовж життя, молоді і спорту, європейські програми співпраці у сфері вищої освіти. У березні 2021 р. відкрилися нові конкурси Програми ЄС Еразмус+ на 2021–2027 рр. з бюджетом понад 26 млрд євро, яка має бути більш інклюзивною, цифровою та екологічною (Програма ERASMUS MUNDUS)

Здійснений аналіз інституційних засад євроінтеграційних процесів у сфері освіти свідчить, що європейський простір вищої освіти активно розвивається, збагачується як нормативними актами, так і різноманітними формами співпраці, забезпечуючи шляхом широкої співпраці та об'єднання спільних зусиль уніфікацію та перманентну модернізацію систем вищої освіти країн-учасників Болонського процесу відповідно до вимог знаннево-орієнтованої та високотехнологічної економіки. Дослідники ЄПВО вказують на прогрес у розвитку системи вищої освіти ЄС і водночас зазначають, що є певні труднощі та дискусійні питання, які потрібно вирішити в процесі його подальшого розвитку.

5.3. Інтеграція України в європейський простір вищої освіти та напрями її активізації для підвищення якості людського капіталу

З початку здобуття незалежності Україна була залучена до системи європейської економічної, науково-технічної й освітньо-культурної співпраці. Цьому сприяла програма європейських країн TACIS (Technical Assistance for the Commonwealth of Independent States) для пострадянських країн, згідно з якою з 1991 р. і до сьогодні Україна отримує технічну допомогу від ЄС у різних сферах економічної діяльності, у тому числі в освітній та науково-технічній. Крім цього, європейська співпраця реалізувалася у межах програми Темпус, де з 1993 по 2006 рр. було впроваджено біля 300 проєктів за участю партнерів з України (Програма Темпус).

В нашій державі поступово формується законодавство у сфері інтеграції з ЄС. Для євроінтеграції в освіті найбільш важливою є Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, де в ст. 431 Глави 23 визначено курс на активізацію співпраці в галузі вищої освіти, спрямованої на рефо-

рмування та модернізацію СВО, підвищення її якості та важливості, зближення систем вищої освіти в рамках Болонського процесу. Угода сприяла модернізації українського законодавства у сфері освіти та наближенню його до засад ЄС. В ухваленому в 2014 р. Законі України «Про вищу освіту» містяться норми болонського процесу, що спрямовані на якісну підготовку конкурентоспроможного людського капіталу для високо-технологічного та інноваційного розвитку країни (Закон України, 2014). Згідно із Законом створено Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти за моделлю європейських незалежних агенцій забезпечення якості. Ухвалені у 2020 р. зміни до цього закону посилюють європейську орієнтацію СВО, оскільки запроваджують обов'язкову акредитацію навчальних програм, зменшують ліцензування освітньої діяльності у СВО, посилюють відповідальність за недотримання академічної доброчесності та передбачають застосування технологій ЗНО для вимірювання результатів навчання, здобутих на бакалаврському рівні, сприяють впровадженню дуальної освіти. Підготовлена фахівцями МОН Стратегія розвитку вищої освіти на 2021–2031 рр. також спрямована на вирішення проблем шляхом організаційного забезпечення умов інтеграції у європейський та світовий науково-освітній простір, інтернаціоналізації науково-освітнього процесу та активного залучення іноземних студентів до навчання в Україні (Стратегія розвитку вищої освіти, 2021).

Українські ЗВО зацікавлені у розвитку міжнародного співробітництва, їхня участь в європейських освітніх програмах для вищих навчальних закладів поступово зростає. Україна приєдналася до Програми ЄС Темпус у 1993 р. і протягом 1993–2013 рр. учасниками цієї Програми були приблизно 140 ВНЗ і галузевих академій наук України. За цей період було профінансовано 338 проєктів за участі організацій з України, бюджет 20 років реалізації програми в Україні становив близько 85 млн євро (Програма Темпус). Ще ширші можливості надає програма Erasmus+. У 2019 р. з бюджетом 3,37 млрд євро Erasmus+ підтримав понад 940 000 освітніх програм за кордоном, профінансував близько 111 500 організацій та майже 25 500 проєктів (Программа Эразмус +, 2019).

Університети України – активні учасники Програми ЄС Еразмус+ у сфері вищої освіти з міжнародної академічної мобільності, співпраці між університетами і Європейських студій, мобільності для молоді, розвитку потенціалу вищої освіти, проєктів співпраці задля розвитку інновацій та обміну успішними практиками, розвиток потенціалу молоді, стратегічних партнерств, проєктів підтримки реформ, конкурсів Жана Моне та інших. Згідно з даними сайту Національного офісу Еразмус+ співпраця є різновекторною. Українські ВНЗ беруть активну участь у проєктах академічної мобільності, де протягом 2014–2020 рр. реалізовано майже 1,9 тис. проєктів на 54 млн євро. Кількість учасників з України становила 11,5 тис. осіб (табл. 2). Значна кількість (17,3 тис. осіб) представників України бере участь у програмах мобільності для молоді. Значно меншою є участь у проєктах, що пов'язані з навчанням / викладанням на магістерських і PhD програмах.

Таблиця 2

Участь України в Програмі ЄС Еразмус+ (2014–2020 рр.) за напрямом мобільності *

Напрями участі у Програмі ЄС Еразмус+ (2014–2020 рр.)	Кількість реалізованих проєктів	Обсяг грантів ЄС, тис. євро	Участь організацій і ВНЗ України	Кількість учасників з України
КА 1. Академічна мобільність. Міжнародна (кредитна) мобільність.	1 889	54 327	202 ВНЗ у партнерстві з ЄС	11 532 працівників, студентів і аспірантів
КА 1. Академічна мобільність. Міжнародні спільні освітні Програми Еразмус Мундус – стипендії для навчання/ викладання на магістер. і PhD програмах			23 українських інституцій, з них 12 ВНЗ	281, них магістри – 267; PhD студенти – 14
КА 1. Мобільність для Молоді	153 волонтерських проєктів (КА125) з 28 країнами, та 3 346 проєктів мобільності молоді (КА105) з 31 країною.		Волонтерські і громад. організації та 14 українських ВНЗ	17 293 представників молоді та молодіжних працівників отримали фінансування для обміну досвідом

*Складено автором за джерелом (Україна в Програмі ЄС Еразмус+, 2020)

Проєкти у сфері вищої освіти та участь у них українських організацій:

- **Розвиток потенціалу вищої освіти (КА211)**, за вказаний період реалізовано 48 проєктів міжнародної співпраці з бюджетом 43 млн єв-

ро. Взяли участь: 271 партнер з України, в тому числі 106 ЗВО, з яких 4 були координаторами / грантоотримувачами;

- **Альянси Європейських Університетів (КА2):** реалізовано 1 проєкт, ВНЗ з України був асоційованим партнером;
- **Стратегічні партнерства (КА2) в освіті:** 6 стратегічних партнерств у вищій освіті, реалізовано 7 проєктів з бюджетом 1015,6 тис. євро; у сфері освіти дорослих реалізовано 12 проєктів, в яких брали участь громадські організації та ГО та два ЗВО як партнери;
- **Стратегічні партнерства (КА2) у відповідь викликам COVID-19:** for Digital Education Readiness, реалізовано 2 проєкти з 2 ЗВО як партнерами; for Creativity – 2 проєкти з 2 ГО як партнерами;
- **Підтримка реформ у сфері освіти (КА3):** реалізовано 5 проєктів Peer to Peer & Networks Support за участі МОН України та ENIC/NARIC Ukraine;
- **Проєкти напряму Жана Моне:** з 2014 по 2020 рр. було реалізовано 121 проєкт за участю 57 організацій-виконавців з України, в тому числі 45 ЗВО, 2 дослідницьких інститутів, 10 громадських організацій (Україна в Програмі ЄС Еразмус+, 2020).

Інтеграція СВО України в європейський освітній простір посилюється, зростає кількість реалізованих проєктів, вітчизняних учасників та кількість партнерських взаємовідносин між ВНЗ з різних країн, розширюється географія співпраці. Участь СВО України в різноманітних формах міжнародної співпраці сприяє поступовій її модернізації та підвищенню якості освітнього процесу. Про це свідчить зростання позицій України в рейтингу кращих університетів світу, у 2021 р. серед 1452 кращих закладів вищої освіти світу були чотири університети з України (Опубліковано рейтинги, 2021).

Незважаючи на успіхи, в євроінтеграційних процесах є проблеми і нереалізовані можливості щодо того, що, по-перше, не всі вітчизняні ЗВО беруть участь в євроінтеграційних процесах. Станом на 2010 р. в реалізації проєктів мобільності не брали участь близько 80 університетів, в реалізації проєктів з розвитку потенціалу вищої освіти – більше 100 ЗВО; по-друге, незначна кількість українських викладачів і студентів отримують гранти на навчання і стажування в університетах Європи. Так, у 2020 р. отримано 2450 грантів, у т. ч. 1259 співробітників та 1191 студент, аспірант, тому досвід освітньої діяльності, який вони отримали, не може суттєво вплинути на модернізацію освітнього процесу в Україні; по-третє, мала кількість поданих проєктних заявок від українських ЗВО здобуває перемогу на конкурсах. Наприклад, на конкурс з розвитку потенціалу вищої освіти у 2016 р. було подано 130 заявок, а виграно 6 проєктів, у 2018 р. подано 109, виграно – 8 конкурсів. Водночас дуже мала кількість університетів має змогу бути координаторами проєктів (Україна в Програмі ЄС Еразмус+, 2020). Отже, Україна не ви-

користовує усіх потенційних можливостей від інтеграції в ЄПВО, що негативно позначається на якості людського капіталу. Рівень кваліфікації і здобутих компетенцій в українських випускників ЗВО все ще нижчий, значна частка молоді з України їде на навчання в країни ЄС, що призводить до втрати ЛК.

6. Висновки щодо результатів дослідження та рекомендації з активізації євроінтеграційних процесів

На сучасному етапі в ЄС відповідно до потреб знаннєвої економіки активно розвивається Європейський простір вищої освіти, до якого також долучилася Україна. Наша держава має потужну систему вищої освіти, більшість її ВНЗ внаслідок нагромадження суттєвих недоліків не забезпечують високу якість вузівської підготовки, мають низьку конкурентоспроможність на внутрішньому та зовнішньому ринках вищої освіти. Співпраця з європейськими країнами у сфері освіти сприятиме модернізації СВО України відповідно до сучасних досягнень вищої школи, потреб суспільства й економіки. Наша держава, в якій функціонує 281 одиниця університетів, інститутів, академій, де навчаються близько 1300 тис. студентів, та в яких працюють 78,6 тис. викладачів з науковими ступенями, має потенціал для такої співпраці.

Проведене дослідження показало, що ВНЗ України з 1993 р. беруть участь у різних формах співпраці з країнами ЄС. Інтеграція СВО України в європейський освітній простір посилюється, збільшуються реалізовані проекти, зростає кількість вітчизняних учасників, які беруть участь у міжнародних проєктах і програмах. Водночас наявні певні недопрацювання: частка вітчизняних учасників у програмах співпраці поки що невелика; повільно зростає кількість проєктів, що реалізуються за участю українських ЗВО; до участі в програмі Еразмус+ залучені не всі ЗВО.

З огляду на вищевказане очевидно, що українські університети на виявляють достатньої активності, наполегливості та організаційної спроможності до інтеграції в ЄПВО. Багато вітчизняних ЗВО поки що не мають досвіду налагодження каналів співпраці з потенційними європейськими партнерами, в них недостатньо навиків підготовки проєктних заявок, які відповідали б вимогам конкурсів та були спрямовані на вирішення найбільш актуальних проблем суспільства, наявна проблема низького рівня знань іноземних мов, передусім англійської; недостатня фінансова підтримка участі вітчизняних ЗВО у європейських освітніх проєктах. Це стримує модернізацію СВО України та підвищення якості підготовки кадрів.

Для забезпечення більш активних євроінтеграційних процесів в Україні у сфері вищої освіти необхідна як більш активна роль держави у створенні

оптимальних умов і стимулів міжнародної співпраці ЗВО, так і керівництва університетів. На рівні держави необхідно:

- забезпечити модернізацію механізмів фінансування ВНЗ, суттєво підвищити рівень їхнього фінансового забезпечення, посилити їхню фінансову й адміністративну автономію та у сфері організації й участі в різних формах міжнародної співпраці;
- Міністерство освіти і науки України має більш активно стимулювати участь ЗВО в європейських програмах співпраці, забезпечити організаційну і методичну підтримку вітчизняних ЗВО в процесі укладання міжнародних угод, подання запитів на участь у міжнародних освітніх проектах;
- важливо актуалізувати перелік спеціальностей відповідно до сучасних потреб як вітчизняного, так і міжнародного ринку праці та перспективних напрямків розвитку економіки і суспільства.

На рівні ВНЗ необхідно:

- забезпечити впровадження новітніх моделей організації навчального процесу і технології навчання, які широко використовуються в освітній практиці європейських університетів;
- забезпечити високий рівень викладання та засвоєння студентами іноземних мов, передусім англійської; поширювати практику викладання дисциплін іноземною мовою;
- проводити тренінги для вчителів і студентів із питань європейської інтеграції та участі в європейських освітніх програмах;
- поширювати практику акредитації вузівських освітніх програм іноземними агентствами, що включені до European Quality Assurance Register (EQAR), що сприятиме підвищенню якості й інтернаціоналізації вищої освіти України;
- поширити в університетах практику запровадження і реалізації програм двох дипломів, що сприяє застосуванню європейського досвіду і стандартів вищої освіти;
- більш активно налагоджувати партнерські відносини з європейськими університетами, ширше залучати іноземних лекторів до викладання у вітчизняних ЗВО, поширювати практику обміну як студентами, так і викладачами;
- підтримувати і стимулювати участь студентів у програмах студентських обмінів, програмах двох дипломів, міжнародних літніх або зимових школах, конференціях, тренінгах, індивідуальних грантових програмах тощо;

- більше демонструвати освітні та наукові досягнення ВНЗ України для залучення потенційних партнерів і замовників послуг з інших країн.

Список використаної літератури

- Дослідження сфери освіти в Україні. До більшої результативності, справедливості та ефективності (РЕЗЮМЕЗ). 2019. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/790931568661644788/pdf/Overview.pdf>
- G. Haug and Ch. Tauch. Trends in Learning Structures in Higher Education (II) – Follow-up Report prepared for the Salamanca and Prague Conferences of March/May 2001, Helsinki: National Board of Education, 2001. P. 17–19.
- Garben S. The Future of Higher Education in Europe: The Case for a Stronger Base in EU Law. LEQS Paper. 2012. No. 50. 50 p. URL: <http://www.lse.ac.uk/europeanInstitute/pdfs/LEQSPaper50>.
- The European Higher Education Area Between Critical Reflections and Future Policies. A. Curaj, L. Matei, R. Pricopie, J. Salmi, P. Scott (Eds.). 2015. 1st ed. 2015, XLIV, 898 p. URL: <https://www.springer.com/gp/book/9783319187679>
- Bergan, Sjur. 2019. «The European Higher Education Area: A Road to the Future or at way's End?». Tuning Journal for Higher Education 6 (2), 23–49. URL: [https://doi.org/10.18543/tjhe-6\(2\)-2019](https://doi.org/10.18543/tjhe-6(2)-2019);
- Bergan, Sjur, and Ligia Deca. «Twenty Years of Bologna and a Decade of EHEA: What is Next?» In European Higher Education Area: the Impact of Past and Future Policies, edited by Curaj et al., 283–306. Heidelberg/București: Springer Open /UEFISCDI, 2018. Accessed April 8, 2019. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-77407-7_19.
- 2020 TRENDS IN HIGHER EDUCATION. Hanover Research HEDWP0519. URL: <https://www.hanoverresearch.com/reports-and-briefs/2020-trends-in-higher-education/>;
- Kelsey Miller. Top Trends in Higher Education in 2021. URL: <https://www.northeastern.edu/graduate/blog/trends-in-higher-education/>
- Інтеграція в європейський освітній простір: здобутки, проблеми, перспективи : монографія / за заг. ред. Ф. Г. Ващука. Ужгород : ЗақДУ, 2011. 560 с.
- Моніторинг інтеграції української системи вищої освіти в Європейський простір вищої освіти та наукового дослідження: моніторинг. дослідж. : аналіт. звіт / Міжнарод. благод. Фонд «Міжнарод. Фонд дослідж. освіт. по-

- літики» ; під ред. Т. В. Фінікова, О. І. Шарова. Київ : Таксон, 2014. 144 с.
URL: http://www.edupolicy.org.ua/_dx/assets/images/Analit2ua_web.pdf
- Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / Нац. акад. пед. наук України ; за заг. ред. В. Г. Кременя. Київ : Педагогічна думка, 2016. 448 с.
- Натрошвілі Г. Р. Проблеми та перспективи розвитку системи вищої освіти в країнах ЄС. *Modern Science – Moderní věda*. 2020. № 3. С. 113–118.
- Кульчій О. О. Досвід країн європейського союзу в сфері освітньої політики. *Державно-управлінські студії*. 2018. № 6 (8). URL: <http://studio.ipk.edu.ua/dosvid-krayin-yevropeys-koho-soyuzu-v-sferi-osvitn-oyi-polityky/>
- Турута О. В., Жидкова О. О. Модернізація системи вищої освіти як необхідна складова частина інтеграції України в європейський освітній простір. *Інноваційна педагогіка*. Вип. 10. Т. 2. 2019. С. 181–183.
- Бахрушін В. Як змінюється вища освіта в Україні та в європейському освітньому просторі. *Освітня політика*. Портал громадських експертів. 24.12.2018. URL: <http://education-ua.org/ua/articles/1296-yak-zminyuetsya-vishcha-osvita-v-ukrajini-ta-v-evropejskomu-osvitnomu-prostori>
- Антонюк В. П. Вища освіта України на шляху модернізації. *Бізнес-Інформ*. 2019. № 4. С. 198–204.
- Іванов С. В., Антонюк В. П. Європейський дослідницький простір та Україна: проблеми і перспективи інтеграції. *Економічний вісник Донбасу* № 3(61), 2020. С. 166–176.
- Заклади вищої освіти (1990–2019). Статистична інформація. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- Річний звіт Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти за 2019 рік / за заг. ред. проф. Сергія Квіта. – Київ : Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, 2020. – 244 с.
- Statistical reports – Eurostat – European Commission. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/publications/statistical-reports>
- Вища освіта в Україні у 2019 році. Статистична інформація. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
- STEP Skills measurement. – World Bank. URL: [http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/Feature%20Story/Education/STEP%20Snapshot%202014_Revised_June%2020%202014%20\(final\).pdf](http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/Feature%20Story/Education/STEP%20Snapshot%202014_Revised_June%2020%202014%20(final).pdf).
- Вища освіта в умовах реформи: зміни громадської думки. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. URL: https://dif.org.ua/article/vishcha-osvita-v-umovakh-reformi-zmini-gromadskoi-dumki_2016

- Тимошук М. Головна мета України. Що відрізняє багаті країни від бідних. Нове время: бізнес. 10.08.2020. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/experts/produktivnist-praci-i-bidnist-ukrajini-yak-stati-bagatoyu-krajinoyu-novini-ukrajini-50105103.html>
- Договір про заснування Європейської Спільноти (Договір про заснування Європейського економічного співтовариства). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017
- Спільна декларація міністрів освіти Європи (Болонья, 19 червня 1999 р.). IFEPR. URL: http://www.edupolicy.org.ua/_dx/main_ua/high-edu_ua/bologna_ua.html
- Report of the Education Council on Concrete future objectives. URL: http://www.aic.lv/ace_disk/Bologna/contrib
- Болонський процес 2020 – Простір європейської вищої освіти у новому десятиріччі. Комюніке Конференції Європейських міністрів, відповідальних за вищу освіту Льовен / Лувен-ла-Нев, 28–29 квітня 2009. URL: <http://prima.lnu.edu.ua/Pedagogika/bolon/10.pdf>
- «Європа 2020. Стратегія розумного, стійкого та інклюзивного зростання» «Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth». URL: http://ec.europa.eu/archives/growthandjobs_2009/
- eEurope – An information society for all // EUROPA. Summaries of EU legislation. URL: http://europa.eu/legislation_summaries/information_society/strategies/l24221_en.htm
- DigComp 2.1: The Digital Competence Framework for Citizens [Online]. Update Phase 1: the Conceptual Reference Model. Luxembourg: Publications Office of the European Union. 2017, URL: [http://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC106281/webdigcomp2.1pdf_\(online\).pdf](http://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC106281/webdigcomp2.1pdf_(online).pdf)
- STEAM-освіта – світовий тренд, що прийшов до України. URL: <https://liko-school.kiev.ua/zmi-pro-nas/190-steam-osvita-svitovyi-trend-shcho-pryishov-do-ukrainy>
- Програма Темпус. Національний Темпус/Еразмус+ офіс в Україні. URL: www.tempus.org.ua
- Программа Эразмус + – Годовой отчет 2019. URL: https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/about/statistics_en
- Программа ERASMUS MUNDUS. URL: <https://intellectguide.com/faq/programma-erasmus-mundus>
- Про вищу освіту : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#>
- Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031. Міністерство освіти і науки України. Київ, 2021. 71 с.

Україна в Програмі ЄС Еразмус+ 2014–2020 рр. URL: <https://erasmusplus.org.ua/erasmus/novyny-i-baza-proektiv.html>

Опубліковано рейтинги кращих університетів світу 2021 року за галузями знань. URL: <https://mon.gov.ua/ua>

Стаття одержана: 9 серпня 2021 року.
Стаття рецензована: 16 серпня 2021 року.
Стаття прийнята: 20 серпня 2021 року.